

СКАЛАЦЬКА О.В. (кандидат філософських наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Одеського інституту фінансів УДУЕІФ)

СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

У статті розглядаються структурні елементи соціального конфлікту. Автор аналізує доробки західних та вітчизняних вчених, виокремлює їх основні орієнтири розкриття причин виникнення та сутності соціального конфлікту, та на цьому ґрунті робить власні висновки. Наголос надається на різноманітні соціальних протиріч, що призводять до виникнення конфлікту.

Ключові слова: аналітична модель, детермінанти, напруга, протиріччя, соціальний конфлікт.

Скалацкая Е.В. СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНОГО КОНФЛИКТА: ФИЛОСОФСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ В статье рассматриваются структурные элементы социального конфликта. Автор анализирует разработки западных и отечественных ученых, выделяет основные ориентиры раскрытия причин возникновения и сущности социального конфликта, и на этом основании делает собственные выводы. Акцент делается на разнообразии социальных противоречий, которые приводят к возникновению конфликта.

Ключевые слова: аналитическая модель, детерминанты, напряжение, противоречие, социальный конфликт.

Skalatskaya E. STRUCTURE OF SOCIAL CONFLICT: PHILOSOPHICAL DIMENSION This article examines the structural elements of social conflict. The author analyzes the development of native and foreign scientists are main targets of disclosure of the causes and nature of social conflict, and on this basis makes his own conclusions. In history of social and philosophical idea there is a variety of going near research of social conflict. Social transformations of end XX - beginning of XX century changed landmarks of consideration of conflict. In existent approaches it is possible to select two basic: the first demonstrates permanent transformations, and consequently and motivations of conflicts, under act of external terms; second - specifies on ambivalent nature of social contradictions, but not out of social and political context.

Key words: analytical model, determinants, tension, conflict, social conflict.

Особливістю світового сучасного розвитку другої половини ХХ століття виступають суспільні трансформації, які часто супроводжуються виникненням більш-менш конфліктних ситуацій. Ці обставини спонукають по-новому досліджувати проблему виникнення різних видів соціальних конфліктів. Для усвідомлення причин, що призводять до цих конфліктів, застосовуються методології різних наук, систем знання, у тому числі й філософії.

Сучасне дослідження соціального конфлікту ґрунтується на працях видатних західних дослідників (Р. Дарендорфа, Л. Козера, Т. Парсонса, А. Турена, й багатьох інших), які виокремлювали різноманітні чинники, що сприяють формуванню напруги у взаємодії між групами людей та соціальними інститутами. У сучасній науці найбільшого поширення набула концепція зіткнення цивілізацій С. Гантінгтона, що називає головною детермінантою виникнення протистоянь не ідеологічні, а культурні протиріччя. Вчені

пострадянського простору (А.Я. Анцупов, Е.М. Бабосов, А.В. Дмитрієв, Т.Н. Кільмашкіна та ін.) при розгляді соціальних конфліктів звертають увагу на його структурні компоненти та їх взаємодію, створюють класифікацію чинників та типів протистоянь. А.Г. Здравомислов запропонував аналітичну модель конфлікту, що передбачає розгляд закономірностей та особливостей протистояння залежно від сфер життєдіяльності, в якій воно відбувається, та чинників, які формують рівень напруги в кожній з них. Провідні українські спеціалісти (І.Е. Бекешкіна, А.М. Бандурка, В.А. Друзь, М.І. Пірен, та ін.) продовжують існуючі у сучасній науці тенденції дослідження конфліктів, та підкреслюють його міждисциплінарний характер. В.П. Андрущенко, О.Г. Даніл'ян обґрунтовують розуміння конфлікту у рамках соціальної філософії. Вони запропонували його визначення як протиріччя в контексті акцентування уваги на мотивації дій опонентів. Вищезазначені доробки визначення соціального конфлікту, на жаль, не сприяли створенню його моделі, та залишили відкритими проблеми його структурних елементів у сукупності їх взаємодії.

Мета статті полягає у розгляді головних структурних елементів соціального конфлікту у рамках філософії.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- розглянути найпоширеніші та визначені в суспільствознавстві визначення соціального конфлікту;

- охарактеризувати основні підходи розгляду соціального конфлікту.

Глобальні зміни, які торкнулися усіх сфер життєдіяльності у другій половині ХХ століття, змінили умови формування та виникнення протистоянь. Серед нових умов особливо слід виділити: боротьбу за рівноправність між соціальними групами, національно-визвольні, сепаратистські рухи, наслідком яких стає розпад держав і утворення нових; вплив засобів масової інформації; прагнення дотримуватися демократичних цінностей, зміна політичних режимів, а також інші процеси. Незалежно від фактичного матеріалу, який підкреслює наявність соціальних протиріч у кожному суспільстві, у сучасному суспільствознавстві існує, на наш погляд, помилкове уявлення про закінчення світових конфліктів і встановлення безконфліктності у світі. Безконфліктний світ припускає єднання, для цього потрібні мовне зближення і релігійна взаємосумісність. Як показали дослідження, ані вживання англійської мови, ані ця мова, ані сукупність основних європейських мов не можуть бути засобом об'єднання, оскільки їх вживає менше десяти відсотків населення земної кулі. Також неможлива й релігійна сумісність, оскільки кількість західних християн і ісламу не є домінуючою [11, с. 446]. Насправді відбувається трансформація конфліктів, у яких «клас, етнічна приналежність і віра є трьома головними джерелами масових рухів, класової боротьби або релігійного підйому» [11, с. 91].

Ця різнополярність, поєднана із сучасними процесами у світі, надають можливість по-різному підходити й до розгляду соціального конфлікту. Складність створення єдиного підходу до вивчення конфлікту полягає у тому, що «кожен конфлікт має свої рушійні сили, відносно самостійну логіку розвитку, механізми, засоби та методи вирішення» [1, с. 465]. Існують загальні тенденції розгляду в різних теоретичних підходах, де виділяються такі його важливі складові елементи, як: причини виникнення, предмет і об'єкт, суб'єкти, динаміка, методи вирішення конфлікту.

Сучасний український дослідник М. І. Пірен виділяє для конфліктології такі основні структурні елементи конфлікту: конфліктуючі сторони, зона розбіжностей, яка включає предмет, факт, проблему, уявлення про ситуацію (автор гадає, що «кожен з учасників має своє уявлення про конфліктну ситуацію...це означає: якщо людина вважає конфліктну ситуацію реальною, то це викликає реальні конфліктні наслідки» [9, с. 40]), мотиви, дії. Інший сучасний дослідник С. Здіорук у рамках релігієзнавства та соціальної філософії виділяє поняття «потенціал конфлікту». Під цим поняттям автор розуміє

«певний набір протиріч, котрі реалізуються у формі відкритої конфронтації, відноситься до потенціалу конфліктності. Поняття потенціалу конфліктності включає в себе політичні, економічні, історичні, етнокультурні, релігійні, соціопсихологічні, етнодемографічні та інші причини» [6, с. 153].

Під об'єктом конфлікту розуміють «об'єктивно існуючу або уявну проблему, що служить основою розбрату» [8, с. 45]. Виділяють три основні види об'єктів: неподільні, які можуть належати тільки одній стороні; ті, що можна розділити; та такі, що можуть одночасно належати до двох сторін. Об'єкт конфлікту може бути прихований протиріччями, наприклад, у політичному протистоянні боротьба за владу може бути прихована гаслами «добитися благ для виборців». Предмет конфлікту є причиною протиріч, вирішення яких ліквідує конфлікт.

Умови виникнення конфлікту частково визначають і можливі причини формування протистоянь, які можуть мати матеріальний і духовний характер. Найбільшої ескалації спроможні досягати протиріччя цінностей, до яких прагнуть для задоволення потреб; різних ідеологій; економічної і соціальної нерівності. Основою виникнення соціального конфлікту можуть виступати потреби певної соціальної групи. Тоді конфлікт виступає як задоволення або незадоволення потреб (фізичних, матеріальних, соціальних, духовних). Потреба переростає в конфлікт тільки тоді, якщо вона зачіпає інтереси інших соціальних груп. Незадоволення потреб призводить до фрустрації, соціальної агресії, ворожості, ксенофобії. Якщо на агресивну соціальну дію виникає протидія, зароджується соціальний конфлікт.

Дослідники розрізняють об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення конфліктів. До перших відносяться характер соціальної структури, суперечність інституціональної структури та системи цінностей, нерозвиненість матеріальної бази. Суб'єктивні причини не завжди пов'язані з дійсністю і можуть виникати через невизначеність, особливість настрою, характеру людини у певний час [5, с. 62–64].

Зрозуміти зміст протистоянь допомагає мотив соціальних конфліктів. О.Г. Даніл'ян вважає неправильним вживання поняття «причина» відносно соціальних протиріч, і пропонує його замінити на термін «обумовленість», «основа виникнення», «джерело». Поняття «причина», на його думку, може бути віднесене тільки до «випадкових суб'єктивних протиріч, що не виражають істотні характеристики соціальної системи і пов'язанні, як правило, з діяльністю суб'єктів суспільства або з окремими станами протиріч, наприклад з конфліктами» [3, с. 56].

Однак, для виникнення конфліктної ситуації недостатньо лише наявності розбіжності інтересів, протиріч, протилежностей, відмінностей між соціальними групами. Усі чинники мають бути взаємопов'язані та складати єдиний соціальний процес [2, с. 55]. На наш погляд, соціально-філософський аналіз конфлікту дозволяє виділити ті протиріччя, що стають причиною його виникнення, визначити межі, коли протистояння між суб'єктами стає напруженою, переростає в конфлікт, утворюються можливості переходу до антагоністичних відносин. Перехід протиріч у конфлікт залежить від багатьох факторів, основними з яких є наявність взаемовиключних потреб і цінностей та вплив їх носіїв.

Основними суб'єктами конфлікту є протиборчі сторони, що вимагають детального аналізу. На думку деяких дослідників, на конфліктну взаємодію впливає соціальний статус індивіда або соціальної групи, який формує і регламентує відносини і взаємодії соціальних груп і окремих індивідів. На думку М.Н. Руткевича, соціальна природа суб'єктів конфлікту обумовлює можливості його вирішення, а також значення для суспільства [10]. Так само в конфлікті беруть участь підбурювачі, що підштовхують і розпалюють протистояння; провокатори, які прагнуть змусити іншого до дій, що можуть призвести до негативних наслідків; посібники, які сприяють своїми порадами; посередники - нейтральні особи, які допомагають у досягненні згоди за допомогою переговорів; омбудсмени - представники і захисники певних інтересів [5, с. 86–90]. Деякі

учасники можуть бути, водночас, підбурювачами для однієї сторони і омбудсменами для іншої, - наприклад, засоби масової інформації.

Філософське осмислення соціального конфлікту, на думку російського вченого М.Н. Руткевича, має здійснюватися у рамках соціальної філософії, яка знаходиться у взаємозв'язку з теоретичною соціологією, одним з напрямів якої є загальна теорія конфлікту. Він вважає, що при визначенні конфлікту необхідно враховувати той факт, що людина має свідомість і волю, що дозволяють робити усвідомлені вчинки, отже, при конфлікті протиріччя усвідомлені, але існують і об'єктивні умови, що не залежать від свідомості учасників конфлікту, такі, що визначають їх інтереси. Саме синтез цих об'єктивних протиріч в інтересах, їх усвідомлення і перетворення свідомості в стимул дії може перерости в конфлікт [10].

М.Н. Руткевич в основу типології соціальних конфліктів поклав відмінності між його учасниками, під якими він розуміє «носіїв конфліктних відносин як екстремальне вираження їх взаємовідносин» [10]. На його думку, розкриття суб'єктів конфлікту дозволять визначити механізми його вирішення. Автор розрізняє три типи цих конфліктів. До перших відносяться конфлікти між суспільствами, у яких суб'єктами виступають держави, а методом вирішення є звернення до міжнародних правових документів. Другий тип конфлікту складають протистояння між етнічними групами усередині держави, які можна розділити на два види залежно від причини зіткнення: територіальні (незалежність, сепаратизм) і боротьба за рівність прав. Третій тип конфлікту відбувається між соціальними групами усередині суспільства.

Розуміння конфлікту як протиріччя знаходимо й у роботах А.В. Дмитрієва. Він визначає конфлікт як «процес, що засновано на протиріччях, при якому два (чи більше) індивіди або групи активно шукають можливість перешкоджати один одному досягти певної мети, запобігти задоволенню інтересів суперника або змінити його погляди і соціальні позиції» [5, с. 30]. Автор вважає, що виникнення конфлікту пов'язане з наявністю п'яти головних сучасних соціальних протиріч: між інститутом ринку та інститутом держави; між багатими і бідними; між раціональною економіко-політичною організацією і духовними потребами окремих груп людей; між глобальним і місцевим; між екологією та економічним зростанням. Існуючі у сучасному суспільствознавстві підходи до вивчення конфлікту можна поділити на два основні: структурний, відповідно до якого конфлікт визначається через протиріччя, що властиве соціальній структурі; функціональний, при якому поведінка сторін характеризує їх боротьбу за ресурси із застосуванням стратегії з метою нейтралізації або знищення супротивника. На наш погляд, саме ці висунуті А.В. Дмитрієвим тези розкривають сутність соціальної природи виникнення протиріч, що дозволяє знайти механізми їх вирішення.

В українській соціальній філософії дослідженням конфлікту як протиріччя займається О.Г. Даніліян. Він обґрунтовано стверджує, що соціальні протиріччя можна поділити на чотири складові: сторони (протилежності), тип взаємин, форми їх розвитку і прояву. Автор пропонує розглядати протиріччя за допомогою типологічного методу, «основою якого є розчленовування системи об'єктів та їх угруповання за допомогою певної моделі або типу, це є логічним узагальненням усього фактичного матеріалу, накопиченого іншими методами дослідження» [3, с. 51]. Застосування цього методу дозволяє класифікувати протиріччя залежно від їх: походження (об'єктивні і суб'єктивні, необхідні і випадкові); місця в системі зв'язків (внутрішні, зовнішні); місця в розвитку (основні й неосновні); суті і характеру вирішення (антагоністичні, неантагоністичні); впливи на розвиток (конструктивні, деструктивні). Існування протиріч, на думку автора, важливе для подальшого розвитку суспільства, оскільки в основі соціальних змін знаходиться взаємодія двох протилежних підстав: гармонії та конфлікту. Це дозволяє авторові визначити соціальний конфлікт як крайні загострення протиріч. В основі економічного конфлікту знаходиться прагнення володіння матеріальними ресурсами; політичного - володіння політичними благами, влада; трудового – відносини між

працедавцем і працівником; етнічного - територіальні розбіжності, боротьба за незалежність. З економічними і політичними конфліктами пов'язані протиріччя інтересів у різноманітних сферах суспільного життя (праці, охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти).

У сучасній соціальній філософії набуло поширення використання аналітичної моделі конфлікту. А.Г. Здравомислов у своїй праці «Соціологія конфлікту: Росія на шляху подолання кризи» [7] обґрунтовує перевагу аналітичної моделі конфлікту в порівнянні з раціоналістичними підходами. Він показує закономірності та особливості конфлікту залежно від того, в якій сфері життєдіяльності (економічній, політичній, культурній) він відбувається. Поєднання «ліній аналітичного розчленовування конфлікту», на думку автора, допомагає отримати схему, що показує, які причини панують у кожній зі сфер життєдіяльності. Наприклад, в економіці основні причини виникнення конфлікту пов'язані з розподілом ресурсів; у політиці - з організацією суспільства і владних відносин; у духовній сфері - з особистими уявленнями людини, які поєднані з інтерпретацією цінностей. Так само можна проаналізувати і причини виникнення конфлікту за категорією «рушійні сили». У вищенаведеній класифікації відсутні характеристики сторін конфлікту, автор лише вказує на постійні трансформації в мотивації конфлікту. Недоліком цієї класифікації можна вважати узагальнений характер кожної з категорій, але їх приватний розгляд дасть свої результати і дозволить сформулювати певні методи його вирішення. Застосування аналітичної схеми дозволяє А.Г. Здравомислову розділити усі існуючі підходи до природи конфлікту на два: ресурсний, у якому головне місце займає матеріальний фактор; та ціннісний, у якому первинні «системи вірувань і переконань, несумісні принципи організації суспільного устрою, взаємовиключні культурні стереотипи» [7, с. 101]. На думку автора, у конфлікті може бути здійснено лише один з мотивів (потреби чи цінностей). Однак, приклади сучасних протистоянь спростовують це твердження. Ці причини можуть бути поєднані.

Сучасний український дослідник І.Д. Денисенко, розглядаючи еволюцію теорій конфлікту в західній соціальній філософії, доходить висновку, що вона знаходиться в постійній зміні. Оскільки паралельно відбуваються процеси уточнення понять і моделей для отримання «адекватної інтерпретації конфлікту як елемента соціальної реальності, а з іншої - пошуку найбільш оптимальних основ для віддзеркалення зв'язків і відносин між ними» [4, с. 257]. На думку автора, в основі загальної класифікації теорій конфлікту має знаходитися критерій характеру теоретичних розбудов, що дозволить їх розділити на три види: описові, математизовані і дедуктивні. У описових теоріях упорядковані існуючі і пов'язані із соціальним конфліктом процеси у рамках певної наукової сфери (Ч. Мілс, Л. Понді, С. Гантінгтон та ін.). У математизованих теоріях емпіричний матеріал обробляється за допомогою математичного категоріального апарату (К. Боулдинг, Д. Люїс, Р. Арон та ін.). Соціальний конфлікт також досліджується у дедуктивних теоріях за допомогою логічних правил (Л. Козер, Р. Дарендорф, Д. Тьорнер та ін.) [4, с. 56–57].

Подібний розподіл існуючих теорій соціального конфлікту не лише підкреслює його міждисциплінарний характер, але й показує, що ця тенденція склалася в соціальній філософії у ХХ столітті. Це так само стосується і моделі конфлікту та її основних складових. Більшість авторів висловлюють думку, що кожен конфлікт має свою специфіку, тому створення єдиної методології його дослідження утруднюється і стає неможливим. У рамках сучасної української соціальної філософії В.П. Андрущенко виділяє три основні концепції: позитивно-функціональний конфлікт Л. Козера, конфліктна модель суспільства Р. Дарендорфа, загальна теорія конфлікту К. Боулдинга [1, с. 461]. Перелік існуючих підходів до дослідження соціального конфлікту можна продовжити. У рамках соціальної філософії, на наш погляд, подібні класифікації дослідження потребують систематизації за допомогою конкретно-історичного методу, що дозволяє визначити і продемонструвати відповідність уявлень про конфлікт та суспільні трансформації, що впливають на зміни його ескалації і механізми врегулювання.

В історії соціально-філософської думки існує різноманіття підходів до здійснення дослідження соціального конфлікту. Соціальні трансформації кінця ХХ – початку ХХІ століття змінили орієнтири розгляду конфлікту. В існуючих підходах можна виокремити два основних: перший демонструє постійні трансформації, а отже і мотивації конфліктів, під впливом зовнішніх умов; другий - вказує на двоїстість протиріч, а не на соціальні зміни, що виражено в появі таких видів конфлікту, як національно-етнічний, етноконфесійний, політико-етнічний тощо.

Основою конфлікту є соціальні протиріччя, тому аналіз усіх видів соціальних конфліктів має спиратися на розкриття протиріч. У рамках соціально-філософського аналізу конфлікту необхідно виокремлювати комплекс взаємопов'язаних понять: умови формування (що містять опис існуючого устрою суспільства, традиційних взаємин між соціальними інститутами у ньому); характеристика суб'єктів протидії (сприйняття один одного, стереотипи); мотивація; методи вирішення.

Сучасне розуміння соціального конфлікту у рамках соціальної філософії потребує аналізу протиріч, що стають підґрунтям його виникнення. Це надає можливість виокремити детермінанти виникнення протистояння. Сучасним соціальним конфліктам притаманна трансформація, яка, у свою чергу, призводить до зміни суперечностей, що також впливає на зміну і мотивації сторін протистояння. Тому соціально-філософський вимір соціального конфлікту потребує аналізу протиріч, їх зміни, що впливає на динаміку та трансформацію внутрішнього розвитку протистояння, а також торкається зовнішньої зміни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В.П. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підруч. [для вищ. навч. закл.] / Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Михальченко М.І. – [вид. 3-є]. — К. : Генеза, 2006. — 656 с.
2. Бабосов Е.М. Конфликтология: учебное пособие / Евгений Михайлович Бабосов. — [2-е изд]. — Минск : ТетраСистемс, 2001. — 464 с.
3. Данильян О.Г. Социальные противоречия. Сущность, типология, формы проявления: Монография /Олег Геннадиевич Данильян. — Х. : Основа, 1998. — 143 с.
4. Денисенко И.Д. Эволюция теории конфликта в западной социальной философии / Ирина Дмитриевна Денисенко. — Харьков : «ОВС», 2002. — 288 с.
5. Дмитриев А.В. Социальный конфликт: общее и особенное / Андрей Владимирович Дмитриев. — М. : Гардарики, 2002. — 526 с.
6. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України ХХІ століття: Монографія / Сергій Іванович Здіорук. — К. : Знання України, 2005. — 552 с.
7. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта: Россия на путях преодоления кризиса: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. зав.] / Андрей Григорьевич Здравомыслов. — [2-е изд.]. — М. : Аспект Пресс, 1995 — 317 с.
8. Кильмашкина Т.Н. Конфликтология: социальные конфликты : [учеб. пособие для вузов] / Кильмашкина Т.Н. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 279 с.
9. Пірен М.І. Конфліктологія : підручник / Марія Іванівна Пірен. — К. : МАУП, 2003. — 360 с.
10. Руткевич М.Н. Социальный конфликт: философское измерение / М.Н. Руткевич [Электронный ресурс] // Вестник Российской Академии наук. — 1994. — Том 64. — № 6. — С. 479— 489. — Режим доступа : <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/VRAN/CONFLICT.HTM>.
11. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века / Анатолий Иванович Уткин. — М. : Изд-во Эксмо, 2002. — 512 с.